

๖๘. บทวิถีแห่งความสำเร็จ

The Path of Achievement

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเจริญภาวนานั้น ประกอบด้วย ๓ องค์ (๑) **อธิศีล** (๒) **อธิจิตต์** (๓) **อธิปัญญา** อันเรียกว่า “**ธรรมสามัคคี**” (สหชาติธรรม) หมายถึง ความพร้อมเพรียงขององค์ธรรม องค์ธรรมทั้งหลายที่เกี่ยวข้องทุกอย่างทำกิจหน้าที่ของแต่ละอย่างๆ พร้อมเพรียงและประสานสอดคล้องกัน ให้สำเร็จผลที่เป็นจุดหมาย เช่น ในการบรรลุมรรคผล เป็นต้น นั่นคือ เมื่อศึกษาพระธรรมชั้นจันสามารถจำแนกแจกธรรมได้แล้ว ต้องพิจารณาเห็นการรวมธรรมทั้งหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยแต่ละส่วนเป็นเอกลักษณะเฉพาะตนไม่ละเมิดกันและกัน แต่เป็นคณะทำงานเดียวกันให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ได้จริง ซึ่งประกอบด้วย “**ทักษะการคิดซับซ้อน**” ได้แก่ “**ทำความเข้าใจ-สรุปลงความเห็น-ให้คำจำกัดความ-วิเคราะห์-สังเคราะห์-ประยุกต์ใช้ความรู้-จัดระเบียบ-สร้างความรู้-จัดโครงสร้าง-ปรับโครงสร้าง-หาแบบแผน-พยากรณ์-หาความเชื่อพื้นฐาน-ตั้งสมมติฐาน-พิสูจน์ความจริง-ทดสอบสมมติฐาน-ตั้งเกณฑ์-ประเมิน**” ให้พิจารณาเปรียบเทียบกับ “**วิมังสา**” ในอิทธิบาท ๔ หมายถึง “**ปัญญา-กิริยาที่รู้ชัด-ความวิจย-ความเลือกสรร-ความวิจยธรรม-ความกำหนดหมาย-ความเข้าไปกำหนด-ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ-ภาวะที่รู้-ภาวะที่ฉลาด-ภาวะที่รู้ละเอียด-ความรู้แจ่มแจ้ง-ความค้นคิด-ความใคร่ครวญ-ปัญญาเหมือนแผ่นดิน-ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส-ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง-ความเห็นแจ้ง-ความรู้ชัด-ปัญญาเหมือนประตู-ปัญญา-ปัญญินทรีย์-ปัญญาพละ-ปัญญาเหมือนศัสตรา-ปัญญาเหมือนปราสาท-แสงสว่างคือปัญญา-แสงสว่างคือปัญญา-ปัญญาเหมือนประทีป-ปัญญาเหมือนดวงแก้ว-ความไม่หลง-ความวิจยธรรม-สัมมาทิฏฐิ**” ฉะนั้น ความล้มเหลวหรือความสำเร็จในกิจการต่างๆ ย่อมขึ้นกับ “**ปัญญาที่คิดเป็น**” นั่นคือ ความคิดที่ออกเงยทิ้งดงามประกอบด้วยคุณธรรม (สัมมาทิฏฐิ) ที่หมายถึง “**อธิจิตตสิกขา**” ได้แก่ **สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ** การคิดแบบแยกแยะด้วยอนุโลม และด้วยลงข้อสรุปด้วยปฏิโลม ไม่ว่าจะด้วยการเปรียบเทียบและเทียบเคียงก็ตาม เป็น “**กระบวนการย่อยแตกผลึกทางความคิด**” ที่สำคัญในการเจริญภาวนากรรมฐาน การกำหนดพิจารณาอยู่สืบเนื่องอยู่เนื่องๆ ด้วยทำให้มาก ให้บริบูรณ์ ให้ไพบูลย์ยิ่ง (อนุปัสสนา-อนุสติ) จึงเป็นคุณสมบัติอันยิ่งของผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญใน “**อิทธิบาท ๔**” ในข้อที่ว่า “**วิมังสา**” ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดย “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” จึงทำหน้าที่บทบาทในการเจริญสมาธิภาวนาให้บรรลุถึงจุดตกฉาน อันมีสติสัมปชัญญะบริสุทธิ์ มีญาณทัสสนะเกิดขึ้น คือ จิตตวิปัสสนา หรือสมาธิอันเป็นบาทวิถีในวิปัสสนาภาวนา ซึ่งทำให้เกิด “**ยถาภูตญาณทัสสนะ-ญาณทัสสนวิสุทธิ**” ทำให้เกิดปัญญาเห็นธรรมตามความเป็นจริง ได้แก่ “**อริยสัจ ๔-อริยมรรค ๔-อริยมรรคมีองค์ ๘**” และทำให้มีปรีชาสามารถให้สำเร็จบรรลุถึงความตรัสรู้ พร้อมด้วย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๖๘ ประจำปี ๒๕๕๘ – บทวิถีแห่งความสำเร็จ

มนุษย์ทั้งหลายย่อมยังชีวิตให้ยืนยาวเพราะมีความหวัง อันเป็นจุดหมายที่จะพบกับความสำเร็จ นั่นคือ หน้าที่การงานที่ยิ่งใหญ่ตามอัตภาพของตน ฉะนั้น คนที่ปราศจาก ความหวัง จุดหมาย วิสัยทัศน์ ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งในอนาคต ก็ไม่แตกต่างไปจากคนที่ตายแล้ว เพราะคนตายไม่คิดอะไรให้ปวดหัว เห็นความตายสำคัญกว่า จะมีชีวิตอยู่หรือไม่มีชีวิตอยู่ ก็ไม่แตกต่างกันเลย คนมีชีวิตจึงต้องอยู่ด้วยความหวัง อยู่เพราะสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเป็นจุดหมาย ที่เป็นแรงดลบันดาลใจ อยากรู้ให้มีชีวิตอยู่ คือ มีชีวิตอยู่อย่างมีความหมาย ไม่ใช่ไร้ค่าไร้ความหมายเป็นประโยชน์ต่อสังคม อย่างเช่น ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาในพระพุทธศาสนานั้น ย่อมมีศรัทธาปสาทะ มีเลื่อมใสด้วยอิโมกขสัทธาในพระศาสนา โดยหวังเห็นความสำเร็จที่จะบรรลุอรหิมรรคในชาตินี้ให้ได้จริงๆ นั่นคือ “ความเป็นพระอรหันต์อริสาวกแห่งตถาคต” ที่ได้ชื่อว่า “**ผู้ปราศจาก โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา**” (วิวิฎฐะ) เพื่อให้จุดหมายดังกล่าวนี้ บรรลุความสำเร็จสูงสุด ที่เรียกว่า “**ปรมัตตประโยชน์ = พระนิพพาน**” ภาวะจิตใจจึงต้องประกอบด้วย การทรงสติให้บริสุทธิ์ การประคองขกจิตใจให้เป็น “**อธิจิตต์**” คือ มีความเพียรชอบ มีสติสัมปชัญญะ มีสัมมาสมาธิแห่งจตุตถฌาน (อุเบกขาจิต-เอกัคคตาแห่งจิต) เพื่อให้เกิดความรู้เห็นที่เป็นปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ “**ยถาภูตญาณทัสสนะ**” นั่นคือ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิขา-แสงสว่าง**” อันเป็นคุณสมบัติของความเป็นพุทธะ คือ “**ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน**” คนที่ไม่อดทนขยัน มีความเพียรอุตสาหะ ที่จะบากบั่นอุปสรรคทั้งหลายให้หมดสิ้นไป (กิเลสและทุกข) ย่อมไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับปุถุชนทั่วไป ผู้หลงทิศตามกระแสโลกธรรมทั้งหลาย ความหวังในความสำเร็จเพื่อบรรลุอริมรรคนี้ ย่อมเกิดจากพลังศรัทธาและฉันทะที่แรงกล้าด้วยปัญญาที่เลศกว่าบุคคลทั่วไป ทั้งร่างกายและจิตใจ รวมทั้งปัญญา ต้องมีความสมบูรณ์ถึงพร้อมด้วย “**อริยมรรค**” ได้แก่ “**อริยสัจ ๔-อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยมรรค ๔**” ซึ่งเป็นข้อประพฤติปฏิบัติตามสัมมาปฏิบัติอันเยี่ยม ที่เรียกว่า “**ทางสายกลางแห่งปัญญา**” คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบและเห็นเองโดยชอบเมื่อ ๒,๖๐๐ ปีที่ผ่านมา พระธรรมคำสั่งสอนทั้งหลายของพระพุทธองค์ ล้วนเป็นสิ่งที่ประเสริฐบริสุทธิ์ดีเยี่ยม เพื่อเปลี่ยนปุถุชนให้เป็นอริยะ ฉะนั้น ความศรัทธาและฉันทะจึงเป็นปฏิปทา ที่เรียกว่า “**ทุกขาปฏิบัติทันทธาปัญญา**” คือ ปฏิบัติได้ยาก และรู้ได้ช้า ต้องอาศัยการสะสมบุญกุศลบารมีอันยิ่งในการศึกษาข้อปฏิบัติอย่างจริงจัง นั่นคือ “**ไตรสิกขา: ศีล-สมาธิ-ปัญญา**” หลักธรรมทั้งหลายจึงมีความสมบูรณ์ครบในตัวเอง ไม่ล่วงละเมิดกันและกัน (อนุโลม-วิเคราะห์) แต่รวมกันเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว (ปฏิโลม-สังเคราะห์) มีทั้ง (๑) องค์ธรรมเครื่องสนับสนุนความตรัสรู้ คือ “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” ฝ่ายสมถะ เช่น อิทธิบาท ๔ (จตุตาโร อิทธิบาท) ที่จะกล่าวถึงในบทนี้ และ (๒) ธรรมเครื่องนำพาให้เกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” และ “**ปัญญาตรัสรู้**” คือ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิขา-แสงสว่าง**” ฝ่ายวิปัสสนาผละ ผสมผสานรวมกันเป็นระบบและโครงสร้างเดียวกัน ในอันดับต่อไปนี้ ให้พิจารณาถึงธรรมอันทำให้ถึงความสำเร็จแห่งจุดหมาย ที่เรียกว่า “**อิทธิบาท ๔**” (จตุตาโร อิทธิบาท) ดังนี้

๕. อิทธิปาทวิภังค์

สุดตันตภาชนีย

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 198-204 FILE 78)

[๕๐๕] “อิทธิบาท ๔” (จตุตาโร อิทธิปาทา) คือ ภิภษุในศาสนานี้

๑. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร
๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร
๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร
๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมงสาสมาธิประธานสังขาร

(๑) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร

[๕๐๖] ก็ภิภษุ “เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ถ้าภิภษุทำ “ฉันทะ” ให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้ “เอกัคคตาแห่งจิต” สมานินี้เรียกว่า “ฉันทสมาธิ” ภิภษุ นั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “ประธานสังขาร” (สัมมปปธาน ๔) ฉันทสมาธิและประธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนั้นว่า “ฉันทสมาธิประธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๐๗] ในบทเหล่านั้น (๑) “ฉันทะ” เป็นไฉน ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า “ฉันทะ” (๒) “สมาธิ” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมานินทรีย์ สมานิละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “สมาธิ” (๓) “ประธานสังขาร” เป็นไฉน การปรารภความเพียร ทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุทธาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระความ ประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า “ประธานสังขาร” (๔) ภิภษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วย ฉันทะ สมาธิ และ ประธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๐๘] (๕) คำว่า “อิทธิ” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งกรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุนิพพานเหล่านั้น (๗) คำว่า “เจริญอิทธิบาท” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งกรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “เจริญอิทธิบาท”

(๒) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

[๕๐๙] ก็ภิกษุ “เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำ “ความเพียร” ให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้ “เอกัคคตาแห่งจิต” สมาธินี้เรียกว่า “วิริยสมาธิ” ภิกษุนั้น (๑) ทำนันทะให้เกิด พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลกรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำนันทะให้เกิด พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำนันทะให้เกิด พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลกรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำนันทะให้เกิด พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะกรรมเหล่านี้ เรียกว่า “ปธานสังขาร” (สัมมปปธาน ๔) วิริยสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า “วิริยสมาธิปธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๐] ในบทเหล่านั้น (๑) “วิริยะ” เป็นไฉน การปรรวาทความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งนันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า “วิริยะ” (๒) “สมาธิ” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิอินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “สมาธิ” (๓) “ปธานสังขาร” เป็นไฉน การปรรวาทความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งนันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า “ปธานสังขาร” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย วิริยะ สมาธิ และ ปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๑] (๕) คำว่า “อิทธิ” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้งาม ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุนิพพานเหล่านั้น (๗) คำว่า “เจริญอิทธิบาท” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “เจริญอิทธิบาท”

(๓) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

[๕๑๒] ก็ภิกษุ “เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำ “จิต” ให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้ “เอกัคคตาแห่งจิต” สมาธินี้เรียกว่า “จิตตสมาธิ” ภิกษุนั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สับสน ความภิกษุ โภยยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “ปธานสังขาร” (สัมมปปธาน ๔) วิริยสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า “จิตตสมาธิปธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๓] ในบทเหล่านั้น (๑) “จิต” เป็น โฉน จิต มโน มานัส หทัย ปันฑระ มโน มนายตนะ มนินทริย วิญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ ที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า “จิต” (๒) “สมาธิ” เป็น โฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “สมาธิ” (๓) “ปธานสังขาร” เป็น โฉน การปรรกความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยทริย วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า “ปธานสังขาร” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย จิต สมาธิ และ ปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ประกอบด้วย “จิตตสมาธิปธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๔] (๕) คำว่า “อิทธิ” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้งาม ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุนิพพานเหล่านั้น (๗) คำว่า “เจริญอิทธิบาท” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “เจริญอิทธิบาท”

(๔) เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร

[๕๑๕] ก็ภิกษุ “**เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร**” เป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำ “**ปัญญา**” ให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้ “**เอกัคคตาแห่งจิต**” สมาธินี้เรียกว่า “**วิมังสาสมาธิ**” ภิกษุนั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “**ประธานสังขาร**” (สัมมปปธาน ๔) วิมังสาสมาธิและประธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ข้อมถึงซึ่งอันนับว่า “**วิมังสาสมาธิประธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๖] ในบทเหล่านั้น (๑) “**วิมังสา**” เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประดัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฐิ อันใด นี้เรียกว่า “**วิมังสา**” (๒) “**สมาธิ**” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า “**สมาธิ**” (๓) “**ประธานสังขาร**” เป็นไฉน การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหัส ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้ เรียกว่า “**ประธานสังขาร**” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย วิมังสา สมาธิ และ ประธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๗] (๕) คำว่า “**อุทฺธิ**” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “**อุทฺธิบาท**” ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคลผู้บรรลุนิพพานเหล่านั้น (๗) คำว่า “**เจริญอุทฺธิบาท**” ได้แก่ ข้อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**เจริญอุทฺธิบาท**”

สุดคันทภาษณีย์ จบ -----

ในการเจริญอิทธิบาท ๔ ในขั้นแรกนี้ เป็นข้อประพจน์ปฏิบัติที่เกิดขึ้นใน “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” หมายถึง ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกี่ยวพันแก่อริยมรรค ได้แก่ **สติปัฏฐาน ๔** (จตุตตารโ สติปัฏฐานา) **สัมมปธาน ๔** (จตุตตารโ สมมปธานา) **อิทธิบาท ๔** (จตุตตารโ อิทธิปาทา) **อินทริย ๕** (ปีณจินุทริยานิ) **พละ ๕** (ปลนจ พลานิ) **โพชฌงค์ ๗** (สตุตต โพชฌงกคา) **อริยมรรคมีองค์ ๘** (อริโย อฏฐังกิกโก มคฺโค) ซึ่งมีลำดับแรกมาจาก “**สติปัฏฐาน ๔**” (จตุตตารโ สติปัฏฐานา) หมายถึง **ที่ตั้งของสติ การตั้งสติ กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน** ได้แก่ (๑) “**กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา (๒) “**เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา (๓) “**จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติ กำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา (๔) “**ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา

เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้มาก ให้สมบูรณ์ ไพบูลย์ยิ่ง ย่อมมีสติสัมปชัญญะ คือ “**สติปัญญา**” เกิดขึ้น และเป็น “**จิตตสมาธิ**” ได้ ฉะนั้น “**สติปัฏฐาน ๔**” จึงเป็น “**สัมมาสติ**” – *ระลึกชอบ* ที่เกิดควบคู่กับ “**สัมมาสมาธิ**” – *ตั้งจิตมั่นชอบ* เพื่อเป็นบาทวิถีเกื้อกูลธรรมที่เหลือเพื่อความตรัสรู้ต่อไป กับ “**สัมมปธาน ๔**” (ปธาน ๔ – จตุตตารโ สมมปธานา) หมายถึง **ความเพียร ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่** ได้แก่ (๑) “**สังวรปธาน**” *เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น* คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๒) “**ปหานปธาน**” *เพียรละหรือเพียรกำจัด* คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) “**ภาวนาปธาน**” *เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด* คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (๔) “**อนุรักษนาปธาน**” *เพียรรักษา* คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ ดังนั้น “**สัมมปธาน ๔**” หมายถึง “**สัมมาพยายามะ**” – *พยายามชอบ* อันจะเป็นฐานหรือปทัฏฐานสำคัญในการเจริญอิทธิบาท ๔ ต่อไป ในคราวนี้ ให้พิจารณา “**อิทธิบาท ๔**” (จตุตตารโ อิทธิปาทา) ที่สัมปยุตต์กับ “**โลกุตตรฌาน**” ซึ่งทำให้เกิด “**เอกัคคตาแห่งจิต**” เช่นกัน ซึ่งเกิดขึ้นในการเจริญฌานทั้งหลาย โดยมีสมาธิเห็นหลัก

อภิธรรมภาษณีย์

(พระอภิธรรมปิฎก วิกังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 205-212 FILE 78)

[๕๑๘] “อิทธิบาท ๔” คือ ภิกษุในศาสนา

๑. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร
๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร
๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร
๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร

(๑) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร

[๕๑๙] ก็ภิกษุ “เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนา “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารมทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปิติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “ทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา” อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “ฉันทสมาธิประธานสังขาร”

[๕๒๐] ในบทเหล่านั้น (๑) “ฉันทะ” เป็นโฉน ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำความฉลาด ความพอใจในธรรม อันใด นี้เรียกว่า “ฉันทะ” (๒) “สมาธิ” เป็นโฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบสมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “สมาธิ” (๓) “ประธานสังขาร” เป็นโฉน การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งฐานะความประคับประคองฐานะไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยทริย วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “ประธานสังขาร” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย ฉันทะ สมาธิ และ ประธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๑] (๕) คำว่า “อิทธิ” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ ฝัศสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา วิริยทริย สมาธิทริย มนินทริย โสมนัสสินทริย ชีวิตินทริย มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉายายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อนินตตัปปพละ โลกะ โมหะ อภิขณา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อนินตตัปปะ สมถะ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของ

บุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น (๗) คำว่า “**เจริญอิทธิบาท**” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำใ้หมาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**เจริญอิทธิบาท**”

(๒) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๒] ก็ภิกษุ “**เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร**” เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนา “**เจริญโลกุตตรมาน**” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารมทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “**ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา**” อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วย “**วิริยสมาธิปธานสังขาร**”

[๕๒๓] ในบทเหล่านั้น (๑) “**วิริยะ**” เป็นไฉน การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**วิริยะ**”

(๒) “**สมาธิ**” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิอินทรีย์ สมาธิผละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**สมาธิ**” (๓) “**ปธานสังขาร**” เป็นไฉน การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**ปธานสังขาร**” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย วิริยะ สมาธิ และ ปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๔] (๕) คำว่า “**อิทธิ**” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “**อิทธิบาท**” ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยผละ สมาธิผละ อหิริกผละ อนัตตตัปปผละ โลภะ โมหะ อภิขณา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อนัตตตัปปะ สมถะ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น (๗) คำว่า “**เจริญอิทธิบาท**” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำใ้หมาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**เจริญอิทธิบาท**”

(๓) เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๕] ก็ภิกษุ “เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารมฤตยู เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “**ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา**” อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วย “**จิตตสมาธิปธานสังขาร**”

[๕๒๖] ในบทเหล่านั้น (๑) “**จิต**” เป็นไฉน จิต มโน มานัส หทัย ปันชระ มโน มนายตนะ มนินทริย วิญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ ที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า “**จิต**” (๒) “**สมาธิ**” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**สมาธิ**” (๓) “**ปธานสังขาร**” เป็นไฉน การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทริย วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**ปธานสังขาร**” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย จิต สมาธิ และ ปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๗] (๕) คำว่า “**อุทฺธิ**” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “**อุทฺธิบาท**” ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยินทริย สมาธิทริย มนินทริย โสมนัสสินทริย ชีวิตินทริย มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ โอนตตปฺปพละ โลกะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ โอนตตปฺปปะ สมถะ ปักคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุตถธรรมเหล่านั้น (๗) คำว่า “**เจริญอุทฺธิบาท**” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**เจริญอุทฺธิบาท**”

(๔) เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๘] ก็ภิกษุ “เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร” เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารมฤตยู เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “**ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา**” อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วย “**วิมังสาสมาธิปธานสังขาร**”

[๕๒๕] ในบทเหล่านั้น (๑) “**วิมังสา**” เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิชัย ความเลือกสรร ความวิชัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประดัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือน ศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิชัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ชัมมวิชัยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**วิมังสา**” (๒) “**สมาธิ**” เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิ นทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**สมาธิ**” (๓) “**ปธานสังขาร**” เป็นไฉน การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระความประทับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า “**ปธานสังขาร**” (๔) ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้ว ด้วยดี ประกอบแล้วด้วย วิมังสา สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวนี้นี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วย วิมังสาสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้

[๕๓๐] (๕) คำว่า “**อิทธิ**” ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น (๖) คำว่า “**อิทธิบาท**” ได้แก่ ฝัศสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อนัตตตัปปพละ โลกะ โมหะ อภิขณา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อนัตตตัปปะ สมถะ ปักคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุลหรรณเหล่านั้น (๗) คำว่า “**เจริญอิทธิบาท**” ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**เจริญอิทธิบาท**”

[๕๓๑] “อิทธิบาท ๔” คือ

๑. ฉันทิทธิบาท
๒. วิริยิทธิบาท
๓. จิตติทธิบาท
๔. วิมมังสิทธิบาท

(๑) ฉันทิทธิบาท

[๕๓๒] ในอิทธิบาท ๔ นั้น “ฉันทิทธิบาท” เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนา “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารภทิจุ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา” อยู่ในสมัยใด ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า “ฉันทิทธิบาท” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า “ธรรมที่สัมปยุตด้วยฉันทิทธิบาท”

(๒) วิริยิทธิบาท

[๕๓๓] ในอิทธิบาท ๔ นั้น “วิริยิทธิบาท” เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนา “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารภทิจุ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา” อยู่ในสมัยใด การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคอง ธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า “วิริยิทธิบาท” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า “ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิริยิทธิบาท”

(๓) จิตติทธิบาท

[๕๓๔] ในอิทธิบาท ๔ นั้น “จิตติทธิบาท” เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนา “เจริญโลกุตตรมาน” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหารภทิจุ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ปีติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา” อยู่ในสมัยใด จิต มโน มานัส หทัย ปันฑระมโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญาณ วิญาณฉันธ มโนวิญาณธาตุ ที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า “จิตติทธิบาท” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า “ธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตติทธิบาท”

(๔) วิมังสลิทธิบาท

[๕๑๕] ในอิทธิบาท ๔ นั้น “วิมังสลิทธิบาท” เป็นใจน

ภิกษุในศาสนา “เจริญโลกุตตรมณ” อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหามทิฎฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมมณ ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติ และ สุข อันเกิดแต่วิเวก เป็น “ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา” อยู่ในสมัยใด ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคั่นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญา เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประตัก ปัญญา ปัญญินท วิชย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฎฐิ ธรรม วิจยสัม โพชฃงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า “วิมังสลิทธิบาท” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า “ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิมังสลิทธิบาท”

จบ อภิธรรมภาษณีย์ -----

ข้อพึงสังเกตประการหนึ่งในการปฏิบัติธรรม คือ คำศัพท์บัญญัติทางพุทธศาสตร์ (Buddhism Terminology) ที่มีความหมายหรือคำนิยามเฉพาะด้าน และใช้เป็นคำหลักในการบรรยายธรรมทั้งหลาย ทั้งอาจจะบรรยาย หรืออธิบายในกลุ่มคำที่เป็นไวยาจน์หรือเหมือนกัน (Synonyms) หรือคำที่เป็นปฏิปักษ์หรือตรงข้ามกัน (Antonyms) แต่ส่วนใหญ่มักจะใช้พวกคำไวยาจน์หรือคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน แต่คำแต่ละคำมีความหมาย ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) คำหมายนัยเดียว (Denotation) คือ การกินความหมายในวงแคบ เฉพาะด้าน กับ (๒) คำความหมายหลายนัย (Connotation) คือ การกินความหมายกว้าง ในการบรรยายธรรม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในัน ใช้วิธีมุขปาฐะ คือ การสอนด้วยการบรรยายอย่างเดียว ไม่มีเอกสารใดๆ ประกอบการบรรยาย ที่เรียกว่า “ปรโตโมสะ” จะพูดซ้ำๆ ในข้อธรรมเดียวกัน เพื่อให้จำได้ มีเวลาคิดตา หลักธรรมนั้นๆ อย่างละเอียด ไม่ได้รีบเร่งเพราะมีเวลาจำกัดแต่อย่างใด พระองค์เทศนาธรรมตามอาการของ อุปนิสัยใจคอของบุคคลหรือจริตแต่ละคน ขึ้นกับโง่มากหรือฉลาดมาก ก็จะเทศนาธรรมที่หยาบหรือละเอียด แตกต่างกันในสมัยปัจจุบันนี้ เรามีสื่อการเรียนการสอนมากมายหลายอย่าง ไม่ว่าจะป็นเสียงหรืออักษร สามารถกระทำอย่างซ้ำๆ ได้ตลอดเวลา ซึ่งการทำซ้ำๆ หลายๆ ครั้ง ย่อมทำให้เกิดความทรงจำ ที่ถาวร หรือความจำระยะยาว (Long-Term Memory) การฟัง การอ่าน การคิดตาม จึงเป็นลักษณะของผู้คงแก่เรียน ไม่ว่าจะป็นทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม “บุคคลผู้เรียนรู้” (Learning People) คือ คุณสมบัติของคนมี คุณภาพในสังคมปัจจุบัน ที่ประกอบด้วยความรู้และศีลธรรม เรียนเก่งแต่นิสัยชั่วๆ ย่อมไม่เป็นที่ปรารถนา ของชุมชนใดในโลกนี้ เพราะฉะนั้น “อย่าคิดชั่วๆ ทำชั่วๆ ให้ตนเองและคนอื่นเดือดร้อน”

ดังนั้น ในการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนานั้น เป็นกระบวนการ “การขัดเกลากิเลส” ออกจากจิตใจในการแสดงออกด้วย “กรรมดี” ได้แก่ กายสุจริต ๓-วจีสุจริต ๔-มโนสุจริต ๒ ที่เรียกว่า “กุศลกรรมบถ ๑๐” นั้นเอง คำว่า “กรรมดี” ยังหมายถึง “การเจริญสมถภาวนา” (ฌานสมาบัติ) กับ “การเจริญวิปัสสนาภาวนา” (วิปัสสนาญาณ) อันเป็นกรรมฐานสำคัญแห่งการเจริญภาวนา ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งซึ่งหมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม ที่แสดงถึงความมีวิสัยทัศน์กว้างไกล พิจารณาเห็นอนาคตที่จะเกิดขึ้นได้ตามความเป็นจริง คือ “มีความเพียร-มีสติสัมปชัญญะ-มีเอกัคคตาแห่งจิต” (อุเบกขา-พรหมจิต) ซึ่งเป็นจิตอันยิ่งยวด ที่จะทำให้เกิดปัญญาอันยิ่งยวดเช่นกัน นั่นคือ “อนุตตรियะ ๓” ดังนี้

“อนุตตรियะ ๓” หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่

- (๑) “ทัตธานุตตรियะ” **การเห็นอันเยี่ยม** ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม ดวงตาเห็นธรรม หรือ อย่างสูงสุดคือ “การรู้เห็นนิพพาน” นั่นคือการเกิดปัญญาเห็น “ความตรัสรู้-สัมโพธิะ” ได้
- (๒) “ปฏิบัติธานุตตรियะ” **การปฏิบัติอันเยี่ยม** ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่าย โดยหมายเอา “อริยมรรคมีองค์ ๘”
- (๓) “วิมุตตานุตตรियะ” **การพ้นอันเยี่ยม** ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง “ความตรัสรู้-สัมโพธิะ” หรือ “นิพพาน”

ฉะนั้น “อนุตตรियะ ๓” คือ กำลังแห่งปัญญาที่หยั่งรู้สภาวะธรรมที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน (ปัจจุปปีนังสญาณ-รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถฌาน) และในอนาคต (อนาคตังสญาณ-รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถฌาน) คำว่า “ทัตธานุตตรियะ” การเห็นอันเยี่ยม นั่นคือ รู้จุดหมายอันจะเกิดผล (อตตปฏิสัมภิตา) ส่วน “ปฏิบัติธานุตตรियะ” การปฏิบัติอันเยี่ยม นั่นคือ รู้เหตุในปัจจุบันอันจะเกิดผลในอนาคต (สัมมปฏิสัมภิตา) ด้วยการเจริญ “อริยมรรคมีองค์ ๘” และ “วิมุตตานุตตรियะ” การพ้นอันเยี่ยม นั่นคือ รู้เห็นมหามตธรรมแห่งปัญญาหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือ “อัสวักขญาณ” (ปฏิภาณปฏิสัมภิตา) และเกิดความเข้าใจถูกต้องกับคำศัพท์ทั้งหลายที่จะใช้บรรยายหรืออธิบายสภาวะธรรม โดยบัญญัติแห่งโลกสมมติได้ถูกต้อง (นิรุตติปฏิสัมภิตา) เพราะฉะนั้น ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จในกิจการต่างๆ ก็คือ “อิทธิบาท ๔” (จตุตาโร อิทธิบาทา) ดังนี้

“อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ได้แก่

(๑) “ฉันทะ” ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ด้วยไวพจน์ = ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม

(๒) “วิริยะ” ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ด้วยไวพจน์ = การปรารถนาคความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหัส ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดทิ้ง ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยนทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค

(๓) “จิตตะ” ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ ด้วยไวพจน์ = จิต มโน มานัส ทหัย ปันฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ ที่สมกัน

(๔) “วิมังสา” ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังห้อยในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น ด้วยไวพจน์ = ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประตู ปัญญาปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฎฐิ สัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค

ในอันดับต่อไปนี้จะเป็นเรื่องว่าด้วย “อนุภาพของอิทธิบาท ๔” ที่ทำให้ผู้เจริญธรรมนี้จนสมบูรณ์และไปบุญล้นยิ่ง ได้รับผลวิบากเป็นกุศลกรรมแห่งการทำดี คือ “มีอายุยืนตามสมควรแห่งการปฏิบัติธรรม” ไม่ใช่อยู่ไปเพื่อพอกพูนกิเลสตัณหา หรือสร้างราคะให้ครอบงำจิตจนเสียดธรรม เช่น มหาโจรปฏิบัติเจริญ “อิทธิบาท ๔” (จตุตทาโร อิทธิบาทา) เพื่อยึดอายุทำชั่ว ย่อมไม่สอดคล้องกันกับพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน แต่ถ้าเป็น “พระอรหันต์” ทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดผลวิบากแห่งมหากุศลกรรมแน่นอน ฉะนั้น ธรรมย่อมไม่เกิดผลสำหรับคนผู้มีอบายคติใน ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) “นिरยะ” คือ นรก สภาวะหรือที่อันไม่มีความสุขความเจริญ ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย (๒) “ติรัจจานโยนิ” คือ กำเนิดติรัจจาน พวกมีดมัวโง่เขลา (๓) “ปิตติวิสัย” คือ แคนเปรด ภูมิแห่งผู้หิวกระหายไร้สุข (๔) “อสุรกาย” คือ พวกอสูร พวกหวาดหัว ไร้ความรื่นเริง ดังรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปนี้

ว่าด้วยอนุภาพของอิทธิบาท ๔

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 275-277 FILE 18)

[๕๔] (๑) ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบงทรงถือบาตรและจีวรแล้ว เสด็จดำเนินเข้า นครเวสาลี เพื่อบิณฑบาต (๒) ครั้นเสด็จดำเนินเพื่อบิณฑบาตในนครเวสาลีแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต ทรงมีพระดำรัสกะทำนพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เชอจงถือนิสิตนะ (ที่รองนั่ง) เราจักเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์กันเถิด ท่านพระอานนท์กราบทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วถือนิสิตนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปโดยเบื้องพระปฤษฎางค์

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว แม้ท่านพระอานนท์ ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะทำนพระอานนท์ ซึ่งนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ดังนี้ว่า

คุณก่อนอานนท์นครเวสาลี เป็นที่รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่ยรื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ พุทฺธเจดีย์ก็เป็นที่ยรื่นรมย์ สารินทเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่งผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่องๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่ง เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ตลอดกับ เกินกว่ากับ คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแลได้เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มาก แล้วได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งไว้เนื่องๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภด้วยดี โดยชอบแล้ว คุณก่อนอานนท์ ตถาคตนั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ ดังนี้

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำนิมิตหยาบ ทรงทำโอภาสหยาบอย่างนี้แล ท่านพระอานนท์ ก็มีสามารธุรู้ได้ มิได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับเถิด ขอพระสุตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ คล้ายกับท่านมีจิตถูกมารสิงไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะทำนพระอานนท์

แม้ครั้งที่ ๒ แล ดังนี้ว่า คุณก่อนอานนท์นครเวสาลี เป็นที่ยรื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่ยรื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่ยรื่นรมย์ พุทฺธเจดีย์ก็เป็นที่ยรื่นรมย์ สารินทเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่งผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่องๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่ง เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ตลอดกับ เกินกว่ากับ คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแลได้เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มาก แล้วได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งไว้เนื่องๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภด้วยดี โดยชอบแล้ว คุณก่อนอานนท์ ตถาคตนั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ แม้ครั้งที่ ๓ แล ดังนี้ว่า คุณก่อนอานนท์ นครเวสาลี เป็นที่
รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่ยื่นรมย์ โคมกมเจดีย์ก็เป็นที่ยื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่ยื่นรมย์ พหุบุตเจดีย์ก็
เป็นที่ยื่นรมย์ สารันทเจดีย์ก็เป็นที่ยื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็เป็นที่ยื่นรมย์ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่งผู้ใด เจริญอิทธิ
บาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี
โดยชอบ ผู้นั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (จนมั่งคั่ง) อยู่ได้ ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแล
ได้เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง
แล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภเสมอแล้วด้วยดี คุณก่อนอานนท์ ตถาคตนั้นเมื่อปรารภนา ก็พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป
หรือเกินกว่ากัป ดังนี้

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำนิตินิตยบาย ทรงทำโอภาสหายบาย อย่างนี้แล ท่านพระอานนท์ก็มีสามารธุ มีได้
กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงดำรงอยู่ตลอดกัป
เกิด ขอพระสุคตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกัปเกิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อ
อนุเคราะห์แก่ชนจำนวนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้
คล้ายกับท่านมีจิตตูกมารสิงไว้ ลำดับ นั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระอานนท์มีพระคำรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงไป บัดนี้ เธอจงสำคัญกาล
อันควรเกิด ท่านพระอานนท์ทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ลูกจากอาสนะถวายน
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กระทำประทักษิณนั่งแล้วที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล

จบ ว่าด้วยอนุภาพของอิทธิบาท ๔ -----

ในอันดับสุดท้ายนี้ ให้พิจารณาถึงเรื่อง ประโยชน์ที่เกิดจากการเจริญอิทธิบาททั้ง ๔ อย่าง ที่ทำให้เกิด “**จตุธิ-**
ปาฏิหาริย์” การปฏิบัติธรรมที่ทำได้เหมาะสมแก่กรรมโดยถูกต้องตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ย่อมไม่ออกนอกกลุ่มนอกรทาง หรือเป็นไปในทาง “**มิจฉาทิฏฐิ**” คือ ความเห็นถ้อยผิด อันเกิดจากความหลงใหล
“**สัมโมหะ**” และ ความไม่รู้จักคิด “**อโยนิโสมนสิการ**” หรือ ความไม่รู้จริง “**อวิชชา**” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลัง
อำนาจอันเกิดฤทธิ์จากใจหรือจิตวิญญาณ เพราะโดยธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ ย่อมทำให้เกิดกิเลสและเป็น
ทุกข์ ถ้ายังไปคบหาสมาคมจนเลยขอบเขตความเมตตาจนเสียดธรรม การควบคุมฤทธิ์เหล่านี้ จึงต้องอาศัยจิต
ในระดับ “**จตุตถฌาน: อุเบกขา-เอกัคคตา**” อันเป็นจิตที่ปราศจากนิเวศหรือบริสุทธิ์สะอาดผ่องใส ทำให้
“**สติสัมปชัญญะ**” เกิดความบริสุทธิ์ในขณะเดียวกัน คือ มีสติปัญญาที่ครบรอบสมบูรณ์ ทำให้ถึงพร้อมที่จะ
มนสิการกรรมฐานหรือเจริญวิปัสสนาได้ปัญญาที่เห็นธรรมตามความเป็นจริง เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ว่า
สังขตธรรมทั้งหลายล้วนเป็นสิ่งไม่เที่ยง สิ่งเป็นทุกข์ สิ่งไม่มีตัวตน ที่จะทำให้ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตน
เป็นโลก ทำใ้หังมกายเวียนว่ายตายเกิดในสังสารทุกข์แห่งวัฏฏะ ปัญญาที่เกิดขึ้นได้ในการเจริญ “**สติปัญญา**”

๔” (สัมมาสติ) ที่ปฏิสังขตกับ “สัมมปธาน ๔” (สัมมาวายามะ) และอยู่ในภูมิแห่ง “ฌาน ๔” (สัมมาสมาธิ) ที่เป็น “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” ซึ่งทำให้เกิดฤทธิ์ต่างๆ มากมาย ถ้าขาดสติสัมปชัญญะ รู้ไม่เท่าทันกิเลส ย่อมทำให้หลงภพภูมิที่จะก้าวไปเป็นอริยบุคคลได้ และอาจทำให้เสียโอกาสที่จะได้พบกับคุณอันใหญ่แห่ง “โลกุตตรธรรม ๘” ได้แก่ อริยมรรค ๔ สามัญผล ๔ นิพพาน ๑ การมีชีวิตตามปกติที่ปุถุชนนั้น ยังต้องพบกับอุปสรรคมากมาย ที่จะปิดกั้นไม่ให้ถึงคุณความดีหรือคุณชาติแห่งอริยมรรค โดยเฉพาะ ที่เรียกว่า “กิเลสमार” คือ กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต หรือ “อภิสังขารมาร” คือ อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม (ด้วยโลกธรรม ๘) นำให้เกิด “ชาติ-ชรา-พยาธิ-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” เข้าขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์ ผู้ที่บรรลุดัง “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” ใต้นั้น ยังไม่ใช่อริยบุคคลเต็มขั้น ยังกำจัด “ทิฏฐิ” ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ความเห็นถือผิดยังคงงำจิตใจอยู่ ถึงจะข้ามไปถึง “อรุพฌาน ๔” (อากาสาัญญาตนะ-วิญญาณัญญาตนะ-อาภิญญาตนะ-เนวสัญญานาสัญญาตนะ) ก็ตาม เพราะยังไม่เข้าสู่ภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน ขั้นตอนการพัฒนาปัญญาที่เห็นธรรมตามความเป็นจริง “ยถาภูตญาณทัสสนะ” ที่ทำให้เกิด “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชชา-แสงสว่าง” ฉะนั้น ความรู้แจ้งความเห็นจริงดังกล่าวนี้ ย่อมเกิดขึ้นระหว่าง “จตุตถฌาน” กับ “ญาณ ๑๖” ซึ่งหมายถึง “วิชชา ๓” เป็นหลัก หรือตามด้วย “วิชชา ๘” ก็ได้ ซึ่งผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา จะต้องเกิดปัญญาเห็นธรรมที่จะนำ “วิชชา ๓-วิชชา ๘” มาช่วยในการดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นนี้ เป็น “ภาวนามยปัญญา” อย่าลืมวัตถุประสงค์ในการเจริญสมาธิภาวนา (ทิฐฐธรรมสุขวิหาร-ญาณทัสสนะ-สติและสัมปชัญญะ-อัสวักขะ) สุดท้ายก็เพื่อนิพพาน นั่นเอง ไม่ใช่หลงไปทางอื่นเพื่อประโยชน์อันไม่ใช่นิพพาน ย่อมเป็นบาปเป็นทุกข์วันยันค่ำ อย่าไปหาซื้อแก้ตัวอะไรมาใช้ จะทำให้ “ฉิบหายเสียคุณอันใหญ่-โลกุตตรธรรม” ในบรรดาฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่เกิดจากการเจริญภาวนานั้น พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ “อิทธิปาฏิหาริย์” และ “อาเทศนาปาฏิหาริย์” แต่ทรงสรรเสริญ “อนุศาสนีปาฏิหาริย์” ว่าเป็นเยี่ยมดังนี้

“ปาฏิหาริย์ ๓” หมายถึง การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข่มได้ การกระทำที่ให้เห็นเป็นอศจรรย์ การกระทำที่บังเกิดผลเป็นอศจรรย์ ได้แก่

- (๑) “อิทธิปาฏิหาริย์” คือ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอศจรรย์
- (๒) “อาเทศนาปาฏิหาริย์” คือ ปาฏิหาริย์คือการทลายใจ รอบรู้กระบวนการของจิตจนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อยแล้วบอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้องเป็นอศจรรย์
- (๓) “อนุศาสนีปาฏิหาริย์” คือ ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอศจรรย์

ให้พิจารณาถึงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้วยอันสงฆ์แห่งอิทธิบาท ดังต่อไปนี้

ว่าด้วยอนิสถแห่งอิทธิบาท

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 540-541 FILE 13)

[๒๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้นแล สันถุมารพรหมกลับคืนคนเป็นผู้เดียวแล้ว นั่งบนบัลลังก์ของท้าวสักกะจอมเทพ เรียกเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว (๑) เพื่อความทำฤทธิ์ให้มาก (๒) เพื่อความทำฤทธิ์ให้วิเศษ (๓) เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ “อิทธิบาท ๔” เป็นไฉน

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว (๑) เพื่อความทำฤทธิ์ให้มาก (๒) เพื่อความทำฤทธิ์ให้วิเศษ (๓) เพื่อแสดงฤทธิ์ได้

(๑) สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด แสดงฤทธิ์ได้เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ เหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว

(๒) อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดจะแสดงฤทธิ์ได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว

(๓) อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดแสดงฤทธิ์ได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้แหละเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว

(๔) เทวดาชั้นดาวดึงส์เห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของเราหรือไม่ เห็นแล้ว ท่านมหาพรหม แม้เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็เพราะความที่มีอิทธิบาททั้ง ๔ อย่างนี้แลได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ดังนี้

ในการปฏิบัติธรรมนั้น มีจุดประสงค์สูงสุด คือ การปล่อยวาง ไม่ถือมั่นยึดมั่น ในความต้องการ “กาม” ในความเป็นตัวตนหรือความเป็นอยู่ในโลก “ภพ” ที่เป็น “ทิฏฐิ” คือ ความเห็นถือผิด และความไม่รู้จริง “อวิชชา” ฉะนั้น การแสดงทัศนคติที่มีต่อโลกหรือชีวิตบนโลกนี้ จึงเป็นเรื่องนามธรรมล้วนๆ ที่เป็นปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ นั่นคือ (๑) ความไม่เที่ยง –อนิจจัง (๒) ความทุกข์ –ทุกขัง (๓) ความไม่มีตัวตน –อนัตตา กล่าวโดยย่อ “เจริญปัญญาให้เห็นตัวตน เพื่อให้เห็นความไม่มีตัวตน” แต่อย่างไรก็ตาม ธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้และอริยมรรคนั้น เรียกว่า “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ –จตุตถาโร สติปัฏฐานา (๒) สัมมัปปธาน ๔ –จตุตถาโร สมมุปปธานา (๓) อิทธิบาท ๔ –จตุตถาโร อิทธิปาธา (๔) อินทรีย์ ๕ –ปัญจอินทรีย์ยานิ (๕) พละ ๕ –ปญจ พลანი (๖) โพชฌงค์ ๗ –สตุต โพชฌงกา (๗) อริยมรรคมืองค์ ๘ –อริโย อฏฐังคิกโก มกุโค ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเริ่มจากความเป็นผู้ทรงศีล แล้วมาพัฒนาสติสัมปชัญญะ ความเพียรความสำเร็จในจุดหมาย กำลังใจ กำลังกาย ญาณทัสสนะเพื่อตรัสรู้ สัมมาปฏิบัติทาเพื่อความหลุดพ้น ธรรมทั้งหมดนี้ ไม่ละเมิดล่วงกันและกัน และทำหน้าที่ผสมผสานเป็นอย่างเดียวกัน กับธรรมที่เหลือทั้งหมดเป็นสัมปยุตธรรม คำว่า “ความสำเร็จตามจุดหมายที่ตั้งไว้” คือ “อิทธิบาท ๔” ที่ปฏิบัติขุต์ด้วย “สติปัฏฐาน ๔” และ “สัมมัปปธาน ๔” ความมีสติสัมปชัญญะกับความเพียรละบาปสร้างบุญ เป็นกำลังทำให้เกิดความสำเร็จในจุดแรก ที่สหระคตด้วย “ฉันทะ-วิริยะ-จิตตะ-วิมังสา” (ความพึงพอใจ-ความเพียรขยัน-ความมุ่งมั่น-ความขบคิด) ปัจจัยทั้ง ๔ นี้ เป็นเหตุให้เกิดความสำเร็จในการบรรลุรู้แจ้งแทงตลอดในการตรัสรู้สัมโพธิญาณได้ ซึ่งได้รับการสงเคราะห์ด้วยกำลังใจกำลังกายที่แข็งแกร่ง และข้อประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐทั้ง ๘ ประการ ซึ่งธรรมทั้งหมดนี้จะสนับสนุนใน “สมถพละ” (เจโตวิมุตติ) และ “วิปัสสนาพละ” (ปัญญาวิมุตติ) ในทุกขั้นตอนของการเจริญภาวนานั้น จะต้องสัมปยุตต์ด้วย “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ที่เรียกภาวะที่ธรรมทั้งหลายมาประจบรวมกันว่า “ญาณสัมปยุตต์” (สหชาตธรรม-ธรรมสามัคคี) ไม่มีธรรมบทใดเพียงบทเดียวทำให้สำเร็จบรรลุถึง “ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ” ได้ ทัศนคติเช่นนี้ย่อมเกิดขึ้นในการปฏิบัติธรรมของผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา **ทักษะกระบวนการคิดที่ญาณเกิดสัมปยุตต์กันครั้งใหญ่** (Synergetic Conceptualization) ย่อมเป็นวิริยมนสิการกรรณฐานขั้นสูง และเป็นทักษะการคิดในเชิงวิเคราะห์ (อนุโลม) และเชิงสังเคราะห์ (ปฏิโลม) ที่เกิดรวมกัน เป็นแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ ทำให้เข้าถึงปัญญาล้ำเลิศเป็นพิเศษ นั่นคือ อยู่ในภาวะอันถูกต้องและยอดเยี่ยม เพราะฉะนั้น ความตรัสรู้ถึงภาวะที่ปราศจากกิเลสทั้งหลายและทุกข์ทั้งปวงได้นั้น จึงต้องประกอบด้วย “อิทธิบาท ๔” (จตุตถาโร อิทธิปาธา) เป็นกำลังสำคัญแห่งสมถะและวิปัสสนา ก่อนจะเข้าถึงภาวะแห่งความตรัสรู้ด้วย “โพชฌงค์ ๗” (สตุต โพชฌงกา) ได้แก่ “สติ-สัมมวิริยะ-วิริยะ-ปิติ-ปัสสัทธิ-สมาธิ-อุเบกขา” ฉะนั้น องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ทั้ง ๗ นี้ คือ ตัวแทนบรรดาหลักธรรมต่างๆ มารวมกัน โดยข้อธรรมย่อยที่เหลือคือ “สัมปยุตตธรรม-สหชาตธรรม-ธรรมสามัคคี” (สหชาตปัจจัย-ปัจจัย โดยเกิดร่วมกัน) หมายถึง องค์ธรรมทั้งหลายที่เกี่ยวข้องทุกอย่างทำหน้าที่ของแต่ละอย่างๆ พร้อมเพรียงและประสานสอดคล้องกัน ให้สำเร็จผลที่เป็นจุดหมาย เช่น ในการบรรลุ “มรรค-ผล-และ-นิพพาน” อันเป็น “**ปรมาตตประโยชน์**” ในพระธรรมวินัยนี้.